

A FEJÉR MEGYEI NÉPOKTATÁS AZ 1944/45. TANÉVBEN

Fejér megye az ország közepén foglal helyet, mégsem élvezett védettséget a második világháborúban. A Köznevelés 1945. október 1-i számában megjelent cikk így ír az ország pusztulásáról: „Háború szántotta végig az országot, nyomában irtóztató pusztulás járt most is, mint annyszor történelmünk folyamán. Felbecsülhetetlen nemzeti kultúrkincseink mentek tönkre az események viharában, megfizethetetlen és pótolhatatlan levéltárak és könyvtárak lettek a tűz martalékává, és világraszóló műkincseink pusztultak el vidéki kastélyainkban, és kúriáinkban.”

Ilyen pusztulás érte Fejér megyét is. Három hónapig állt a front a megye területén. Utána csak üszkös romok maradtak, ahogyan ezt Farkas Gábor megfogalmazta.

Levéltári anyagunk is felbecsülhetetlen károkat szenvedett. Ezt még súlyosbította az, amiről Pánczél Ferenc királyi tanfelügyelő a miniszternek írt levélben beszámolt: „Székesfehérvárról történt eltávozásom előtt az OM irattárát és az OM segédleteket, valamint a bizalmas irattárnak különlegesebb ügyiratait elégettem.”¹ Így 1944. december 21-én a pusztító lángok martalékává lett, örök titok maradt a háborút megelőző irattári anyag, melynek feldolgozásával teljes képet haphattunk volna erről az időszakról is.

Megkönnyítette azonban a feldolgozást Móra Magda Levéltár igazgató helyettes munkája. Keze nyomán rendeződött az átmentett ide vonatkozó irattári anyag is. Százegy dobozban található a Fejér vármegye Tankerületi Főigazgatósághoz tartozó irattári anyag a Fejér megyei Levéltárban, melyet az országos hatóságok, másrészt a tanfelügyelők írtak és küldtek. Ebből az anyagból – bár nagyon hiányos – fény derül arra, hogy a felszabadulás után kiadott rendeletek, utasítások a megvalósítások során milyen fogadtatásban részesültek, velük kapcsolatban milyen gondok merültek fel, milyen intézkedések születtek.

Közoktatásunk mai eredményeiről az olvasó hamar tájékozódhat. Keveset tudunk azonban arról, hogy 1945-ben – a felszabadulás napjaitól – honnan indultunk el.

A 3. Ukrán Front hadseregei 1944. december 4-én reggel visszaverték a német és a magyar utóvédek ellenőkeseit, nagy lendülettel nyomultak előre. A 4. Gárdahadsereg 31. gárdalövészhadteste Előszállástól északnyugatra és Dunaföldvártól északra betört az ellenség védelmébe. A 21. gárdalövészhadtest a Sió-csatornára, majd az északi parton Mezőkomárom, Igar, Sáregres terepszakason összefüggő hídfőt alkotott. Tolbuhin marsall 4-én este utasította a 4. gárda- és a 17. légi hadsereget, hogy folytassák

¹ Fejér megyei Levéltár. A Székesfehérvári Tankerületi Főigazgatóság iratai 4. doboz. (Továbbiakban: FML. Sz.T.F. iratai.)

támadásukat a Székesfehérvár előterébe felvonuló ellenséges erők szétverésére, amelyek minden valószínűség szerint Székesfehérvár, Cece irányában tesznek majd erőfeszítéseket. December 5-én a 2. Ukrán Front 46. hadseregének csapatai a Budapesti bekerítő hadművelet keretén belül Ercsi körzetében átkelést hajtottak végre a Dunán. Az ellenség nem tudta megakadályozni a hídfoglalást, de a hadművelet kimélyítése és Budapest tervezett átkarolása nyugatról ekkor még nem járt eredménnyel. Magára vonta azonban a német vezetés figyelmét, jelentős erőket kötött le és megkönnyítette a 3. Ukrán Front előnyomulását.

Ezzel megkezdődött Fejér megye felszabadítása, ami 1944. december 3-tól 1945. március 23-ig, közel 16 hétig tartott.

A Budapesten bekerített német és magyar csapatok felmentésére a németek több támadást indítanak, jórészt a megye területén – december 31- és 1945. január 26. között. Ezt követően a megyében helyi jellegű harcok folynak, március 5-ig. 1945. március 6-án megindul a 2. világháború utolsó nagy német támadása, legnagyobb erővel éppen a megye területén. Március 16-án kezdetét veszi a Vörös Hadsereg utolsó magyarországi hadművelete, ezután Fejér megye egy hét alatt végleg felszabadul.²

Az ezeréves Székesfehérvár, mint oly sokszor a múltban, ismét rombadőlt. A szemben álló felek gigászi küzdelme közel négy hónapon át tartott és csak 1945. március 22-én az éjféltől órákban ért véget.³ A megyeszékhely, Székesfehérvár és a megye szinte valamennyi községe súlyos károkat szenvedett a szörnyű harcok alatt. A győzelem, a felszabadulás mérhetetlen pusztulás árán született meg. Székesfehérváron lakhatatlanná vált és erősen megrongálódott az épületek 42%-a, de alig volt sértetlen épület a városban.⁴ A Székesfehérvár környéki községek szinte teljesen elpusztultak: Csösz, Sárkeresztes, Moha, Fehérvárcsurgó, Zámoly, Kápolnásnyék, Mány, Vereb. A háború okozta kábultság csak pillanatnyi volt. A szegény emberek lelkesedése, felszabadultsága néhány nap múltán határtalan lett. Csatasorba álltak a Tanácsköztársaság veteránjai, akik mindig titkon remélték, hogy az ígért földje, amely nekik 1919 tavaszán megmutattatott, ismét elérkezik.⁵

A harcok, majd a pusztulás miatt Teleki Géza, az ideiglenes kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének rendelete csak késve érkezik meg a megye területére.

A rendelet előírja az iskolák mielőbbi megnyitását, meghatározza a rövidített tanév nevelési és oktatási célkitűzéseit, az utolsó tanítási napot, az év végi összefoglalások és a tanévzárás idejét.⁶ „A négyhónapos frontállapot után az oktatás legegységesebb tárgyi feltételei sincsenek biztosítva iskoláinkban, sem a megyeszékhelyen, sem falvainkban. Az előző évinél jóval kisebb számú nevelőtestület áll munkába úgyszólván mindenütt. Tanítványaink munkától elszokott, súlyos lelki élményekkel terhelt, jórészt sérült lelkű gyerekek, akik már a halál közelségét is ismerték. Őket kell újra visszazoktatni a rendszeres iskolai munkához és megtanítani őket a körülöttük, értük, bennük induló új élet megteremtésére és szeretetére. Ezekhez a gyerekekhez nem lehetett parancsok és

² Fejér megyei Szemle 1962/2. *Borus József*: Fejér megye felszabadítása

³ Fejér megyei Szemle 1965/2. *Dr. Farkas Gábor*: Az élet megindulása és a demokratikus átalakulás kezdete. (1945.)

⁴ I. m.

⁵ I. m.

⁶ FML. SZTF. iratai 2. doboz

utasítások hangján utat találni. Ide új, egész emberséget kívánó nevelői és oktatói eljárásokra volt szükség. Hulladék-papíron írtak, az olvasó könyvet közről-kézre adták, a betűt és a számjegyet tábla helyett sokszor a levegőbe rajzolták, a könyvek lapjait nem egy helyen a szél borzolta, másutt eső csordult be a lyukas tetőn, mégis megnyílt a háború borzalmait átélt gyermekeink útja az iskola óvá, védő oltalma felé.”⁷

Azonban az iskolák egyharmad része közvetlenül a hadműveleteknek és a légitámadásnak áldozatul esett, s a második harmada közvetve pusztult el.⁸

Pedig Fejér megyében a 2. világháborút megelőző években 270 elemi iskola működött. Ez a 270 iskola magában foglalta az állami, községi, római katolikus, református, evangélikus, görög keleti, izraelita, felekezeti, uradalmi, érdekeltségi, társulati iskolatípusokat. 659 nevelő 37 194 gyermeket oktatott. A nagy létszám miatt egy-egy tanteremben 80–85 tanulót is tanítottak. 28 ilyen nagylétszámú tanulócsoporthoz, tanteremben tanítottak.⁹

A megye iskoláinak állapota

A bodakajtori iskola ágyúlövéstől romba dőlt.¹⁰ Seregélyesen az iskola teteje három aknát kapott.¹¹ Dunapentelén az iskola repülőbomba, akna és ágyúlövedék áldozata lett. Az iskola helyzetéről megrázó képet fest az igazgató: „Az épület állapotát leírni úgyszólván lehetetlenség, ezt látni kell! Az épület három repülőbomba-találatot kapott, azonkívül számos akna- és ágyúlövedék találatot. Az épület tetőzetének fele teljesen hiányzik, a másik fele roncs. Egy telitalálat az épület északi szárnyát (2 tanterem és mellékhelyiségek) ledöntötte. Nincs az iskolának sem egy ép ablaka, sem egy ép ajtaja. Az igazgatói lakás szintén lakhatatlan. Nincs egy asztal, sem szekrény, sem könyvtár, sem irattár, sem anyakönyv. Nincs egy pad sem.”¹² A szári iskola falait és mennyezetét egy becsapódó gránát rombolta szét.¹³ Az ercsi községi iskolát két bombatalálat tette használhatatlanná.¹⁴ Az etyeki iskolát is bombatalálat érte, rombadőlt és használhatatlanná vált.¹⁵ Bombatalálat érte az adonyi,¹⁶ szabadbattyáni,¹⁷ martonvásári,¹⁸ kápolnásnyéki iskolákat.¹⁹ Felsőszentivánon,²⁰ és Velence-Újtelepen²¹ belövést kapott az iskola.

⁷ Fejér megyei történeti évkönyv 4. *Móra Magda*: A népoktatás Fejér megyében 1945 tavaszán

⁸ I. m.

⁹ Fejér megyei Szemle 1965/2. *Kiszely Dóra–Szilágyi Lajos*: Fejér megye iskoláinak fejlődése 1945-től napjainkig.

¹⁰ FML. Fejér vármegye és Székesfehérvár város tanfelügyelőjének iratai. (Továbbiakban: FML. Fejér megye tanfelügyelőjének iratai.) 1945–92. sz.

¹¹ FML. Fejér megye tanfelügyelőjének iratai 1945–82. sz.

¹² Fejér megyei Szemle 1965/2.

¹³ FML. Fejér megye tanfelügyelőjének iratai 1945–287. sz.

¹⁴ Uo. 1945–102. sz.

¹⁵ Uo. 1945–221. sz.

¹⁶ Uo. 1945–233. sz.

¹⁷ Uo. 1945–109. sz.

¹⁸ Uo. 1945–226. sz.

¹⁹ Uo. 1945–172. sz.

²⁰ Uo. 1945–186. sz.

²¹ Uo. 1945–199. sz.

Kislángon a templomot robbantották fel, s a robbanás magával ragadta az iskolát is. Az aknarobbanás következtében szörnyethalt Molnár Gyula tanító, akinek felesége közvetlenül a szerencsétlenség után saját lakására vitte a tanulókat és két csoportban foglalkozott velük.²²

A csákvári iskola pusztulásáról az igazgató azt írja: „Csak ajtó nélküli, padlótlan és fedetlen tanteremek maradtak meg. Gyönyörű szép iskolánk eltűnt.”²³

Csabdi községben a súlyos harcok csak romokat hagytak az iskola helyén. Tabajd községben az országúti hidat robbantották fel a németek. A robbanás az egész falut megrázta. A robbanás áldozata lett a katolikus iskola is.

A csóri római katolikus népiskolát az (két tanterem) állami VI. honvéd hadosztály 1945. október 5-én lefoglalta. Így 111 tanuló maradt az 1945/46. tanévben iskola és tanítás nélkül.²⁴ Gyúró községben az evangélikus iskolát 1944. december 23-án a németek rommá lőtték. Azonban államsegéllyel és a Siemens gyár falujárói újjáépítették. Az építést Nagy Lajos lelkész irányította, aki egyben a Nemzeti Bizottság elnöke is. A helyreállítás után a Friedrich-Siemens Művek Üzemi Bizottsága is meghívja a Fejér vármegye Tankerületi Főigazgatóját: „... , hogy a Magyar Köztársaság ezúton is bebizonyítsa, hogy a városi dolgozók a falu segítségére sietnek, hogy hazánkban a népi demokráciának új szellemű ifjúságot neveljünk.”²⁵ Soponya községhez tartozó Tarnóca pusztai állami népiskola a harcok során teljesen megsemmisült.²⁶ – jelenti a Főigazgatónak Zalai Ernő tanfelügyelő.

Vérteskozmán a háború alatt igen súlyos harcok folytak. A falu többször gazdát cserélt. A támadó szovjet csapatok géppuskája az iskola fala alatt volt beásva.²⁷ Vértesacsán a német csapatok szállták meg az iskolát. Távozásukkor felégették azt.²⁸ A felcsuti iskolát a harcok során istállónak használták. Padozata teljesen tönkre ment.

A bicskei iskola épületében kórház van 1945. május 4-ig. „Jelenleg az iskolában a rom és szemét eltakarítás és fertőtlenítés folyamatban van a szülők és a növendékek segítségével. Rövid időn belül négy osztályt használhatóvá tudunk tenni.” – írja Magyar BÉla tanár Fejér megye tanfelügyelőjének.²⁹

A Tankerületben a legnagyobb kár a székesfehérvári és a Fejér vármegyei iskolákat érte. Épületben 50%-ra, felszerelésben 80%-ra tehető a kár. Nagyobb népiskoláknál, kevesebb a középiskoláknál. A várost ért pusztulást tükrözi vissza az iskolák állapota is. A népiskolai tanulók oktatása az 1944/45. tanévben 14 épületben, 70 tanteremben folyt. A harcok folytán használhatatlan állapotban van a Szent István iskola 23 tanterme, a Deák Ferenc utcai iskola 10, az Aranybulla úti iskola 4, a máriavölgyi iskola 2, az Ezredéves iskola 5, az izraelita iskola 4 tanterme. Ezek az iskolák egészen, vagy részben elpusztultak,

²²Fejér megyei Szemle 1965/2. *Kiszely Dóra–Szilágyi Lajos*: Fejér megye iskoláinak fejlődése 1945-től napjainkig.

²³FML. Fejér megye tanfelügyelőjének iratai 1945–128. sz.

²⁴FML. SZTF. iratai 7. doboz

²⁵FML. SZTF. iratai 7. doboz

²⁶FML. SZTF. iratai 4. doboz

²⁷Fejér megyei Szemle 1962/2. *Kiszely Dóra–Szilágyi Lajos*: Fejér megye iskoláinak fejlődése 1945-től napjainkig.

²⁸Uo.

²⁹FML. SZTF: iratai 3. doboz

és csak nagy munkálatok után válhatnak ismét használhatóvá. Használhatatlan a Selyem úti iskola 2, a maroshegyi iskola 1, a református iskola 3 tanterme. A szárazréti iskola 2 tantermében orosz katonák vannak. Összesen 10 épület 56 tanteremmel kiesett a népoktatás szolgálatából. Hasonló állapotban van a megye többi iskolája is. A tanítás megkezdését számtalan nehézség, akadály nehezíti.

A Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottsága 1944. október 27-én 6803. sz. határozatában utasította a 2. Ukrán Front haditanácsát, hogy a Magyarországon bekövetkezett helyzet alapján forduljon felhívással a magyar néphez. Tájékoztassa az ország lakosságát, hogy a szovjet hadsereg nem hódítóként, hanem felszabadítóként lépett az ország területére.

A népi demokratikus forradalom területi bázisa a legkorábban felszabadult Tiszántúl volt. Az élet megindításának szinte megoldhatatlannak látszó feladatai a leggyorsabban mozgósították az antifasiszta, demokratikus, hazafias erőket, mindenek előtt a kommunistákat. A felszabadult területeken szinte napok alatt forradalmi, népi hatalmi szervek alakultak. Sok volt a gyakorlati tennivaló. Ezek a nagy nemzeti feladat, az új magyar államiság, a népi Magyarország megteremtésének irányába mutattak. E nagy nemzeti feladat programját már a háború alatt kidolgozta a Magyar Kommunista Párt. Ennek nyomán létrehozták a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot, s a helyi szerveit, a Nemzeti Bizottságot.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én ült össze Debrecenben 230 képviselővel.³⁰ Az első napon a Nemzetgyűlés Szózatot fogadott el a magyar néphez: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés kijelenti, hogy kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését, mint a nemzeti akarat kifejezője, a magyar szuverenitás birtokosa.”³¹ A Szózatban az Ideiglenes Nemzetgyűlés a fasiszmus elleni szabadságharcra és az ország újjáépítésére hívta fel a magyar népet, meghirdette a demokratikus átalakulást.

Teleki Géza Vallás- és Közoktatásügyi miniszter az 56 000/1945. VKM sz. rendeletben intézkedik a Közoktatásügyi igazgatás megszervezéséről. Elrendeli, hogy a tankerületek területi beosztása az 1935. évi VI. t.c. 1 paragrafusa szerint áll vissza. A tankerületek főigazgatóit az 1935. évi rendeletben kiadott hatáskörrel ruhazza fel. Rendeletének legfontosabb része, hogy a tankerületi főigazgató tankerületében gondoskodik minden közvetlen rendelkezése alatt álló iskola működésének azonnali megnyitásáról. Az iskolák állapotáról jelentést kér. A háborús veszteségek a tanítóságot is súlytotta. Nagyobbik részük végigharcolta a 2. világháborút. A rendelet megjelenése idején is még katonai szolgálatot teljesítettek, vagy hadifogságban voltak. Ezért a tanerőhiány feloldásáról úgy rendelkezik, hogy a főigazgatók beoszthatnak a tankerületükben olyan tanítókat, tanárokat, akik 1937. évi december 31-én fennállott országhatáron túlról, de a visszacsatolás folytán magyar közigazgatás alá tartozó területekről jelentkeznek szolgálat-tételre. Valamint olyan tanerőket, akik vizsgáikat az utóbbi időben tették le, de kinevezve még nem voltak.

A harcok még folynak az ország nyugati részében, s csak március végén jut el a rendelet Fejér megyébe.³² S mire ide ér a rendelet, máris követi a másik, az 56 001/1945.

³⁰ Magyarország felszabadítása: Garai József, Kiss András, Nagy Gábor, M. Malahov, Ölvedi Ignác, Száva Péter, Tóth Sándor, Váradi György. Zrínyi Katonai Kiadó Bp. 1975.

³¹ Dokumentumok. Szerk. Dér László, Mayer Mária, Szikra Ny. Bp. 1955. 207.

³² Magyar Közlöny 1945/4. sz.

VKM. sz., az 1944/45. iskolai év szabályozásáról. A miniszter elrendeli, hogy valamennyi népiskola haladéktalanul kezdje meg a működését. Olyan városokban és községekben, ahol eddig két vagy több azonos fajú iskola működött, de nincs mód valamennyi iskola megnyitására, átmenetileg összevonandók.

A rövid iskolaév miatt nem lehet törekedni a teljes tantervi anyag elvégzésére. A rendelkezésre álló idő arányában tervszerűen és erélyesen meg kell rövidíteni azt. Csak azok az anyagrészek taníthatók, melyek a továbbépítés szempontjából elengedhetetlenül fontosak és a gyakorlati élethez kapcsolódnak. Fontos része a rendeletnek a demokratikus világnézeti áthangolás is.³³

A háború okozta bénaság miatt az 56 002/1945. VKM. sz. rendelet utolérte elődjét, egyidőben jelentek meg. A Tankerületi főigazgató április 25-én adja közre az 1704/1944–45. sz. körlevelében „Express” jelzéssel. Jelzi, hogy a felekezeti iskolákat nem érinti, ők autonómiát élveznek. Egyben kéri az iskolákat, hogy a beindulástól számított három napon belül jelentsék az iskola létszámát!³⁴ Ebben a rendeletben a VKM már teljes hárszertelességgel intézkedik az 1944/45. iskolai év ténnyelőliról.

A rendeletben a „mit kell tennünk” fogalmazódik meg, az utasítás a „hogyan” útjait próbálja körvonalazni. A miniszter tudja, hogy mindaz, amit előír, nem is olyan egyszerű. A Fejér megyei tanítók sem az utasítást, sem a benne leszögezett követelményt nem ismerték még, amikor a gyakorlatban e szerint cselekszenek.³⁵ A harcok állása szerint kezdenek hozzá a tanításhoz, majd a légi riadó hangjára röppennek szét ismét az iskolából a tanulók.

Március 5-én tanítani kezdenek Ercsiben. Ezt azért tudták ilyen „korán” megtenni, mert a falu az 1944. december 4-i dunai átkelés után, 6-án felszabadult. December 16-án megérkezett az első katonai parancsnokság. A szovjet katonai parancsnokság közölte, hogy ők a falu életébe nem avatkoznak bele, azért úgy dolgozzanak, ahogy jónak látják. Szükség esetében azonban karhatalom igénybevételét is kilátásba helyezték. Azt kívánták, hogy az élet megindításának első lépését tegyék meg a faluban, nyissanak meg minden templomot, kezdjék meg a tanítást az iskolákban. December 19-én a demokratikus pártok delegáltjaiból, az egyházak vezető lelkészeiből, az iskolák igazgatóiból, megalakították a falutanácsot, majd öt tagú direktóriumot választottak. Március végén Velencén újra folytatják a február végén abbahagyott iskolai oktatást szintén március végén Alcsut-Göböljárás is csatlakozik.

A miniszteri rendeletet közvetítő tanfelügyelői sűrgetés május ötödikén indul el falvainkba, de már április 6-án Vértesacsán, 7-én Seregélyesen, 8-án Szabadbattyánban, 9-én Bodmérön, Martonvásáron, Száron, 11-én Felsőcikolán, Szabolcs-pusztán, és Pusztaszabolcson, 12-én Isztiméren, 14-én Pázmádon és Lovasberényben, 15-én Polgárdin, Tárnokon, Tordason, 16-án Bicskén, Csákváron, Fehérvárcsurgón, Sukorón, Válon, 17-én Bakonykutin, és Ráckeresztúron, 20-án Gánton, Csabdin, Hercegfalván, 21-én Sárszentágotán, 22-én Adonyban és Székesfehérváron elkezdődik a tanítás. A városi szovjet katonai parancsnokság sűrgette az iskolák megnyitását. A Tankerületi Főigazgatóság azonban várni akart addig, amíg a szülőknek nagymérvű közmunka-kötelezettsége

³³ Magyar Közlöny 1945/11. sz..

³⁴ FML. SZTF. iratai 4. doboz

³⁵ Fejér megyei történeti évkönyv 4. *Móra Magda*: A népoktatás Fejér megyében 1945 tavaszán.

csökken, és a gyermekeiket nyugodtan engedhetik el hazulról. Egy hónappal a város felszabadulása után megindult a tanítás a fehérvári iskolákban a hosszú kényszerszünet után. A tanítás megkezdését a Főigazgató felhívásában tette közzé a „Fehérvári Hírek”-ben 1945. április 18-án.

Nem nagy tömegben, hanem csak kis csoportokban haladtak a diákok az iskola felé. A tanítás megindításához igénybe vették a volt gazdasági iskola 5, a felsővárosi óvodában 3, a használaton kívül állott Öreg utcai iskola 2, a szőlőhegyi óvodában 1 és a Szent József major tantermét. Ezenkívül kapott a népoktatás 7 tantermet a kereskedelmi iskolában. Az egyébként használható tantermek piszokkal, használt szalmával, trágyával voltak tele. A közmunka ügyosztály végeztette el a takarítást, a padlók felsúrolását. A harcok során a bútorzat is elpusztult. A Szent István iskola 23 tantermének padjaiból mindössze egy darab maradt meg.

Az iskolai munka megindulásakor a város összesen 76 tanítója közül csupán 22 volt a város területén, akik közül 20 volt beosztható. Volt olyan osztály is, amelyben a tanulók száma a hetvennél is több volt. Az elmenekült tanerők visszatérése folytán a helyzet lényegesen javult. A városban 29 községi, 8 állami, 8 római katolikus szerzetes és 1 református, összesen 46 tanító, akik közül egy a főigazgatóságon teljesít szolgálatot, egy pedig a város alkalmazottja. Április 23-án egyszerre 8 község iskolájában indul meg az élet: Felsőkörtvényesen, Felsőtöbörzsökön, Iszkaszentgyörgyön, Kápolnásnyéken, Nagylókon, Pusztavámon, Szolgaegyházán, Vértesbogláron. 25-én tanítani kezdenek Abán, Baracsán, Sós-kúton, 28-án Seregélyesen. Május 2-án Dunapentelén, Mórton, Pázmádon, Vereben, Velencén, Vérteskozmán, május 3-án Iváncsán, 4-én Alcsúton, 5-én Sárkeresztúron és Soponyán, 7-én Gyúron, Pákozdon, Zámolyon, 10-én Előszálláson és Kulcspusztán, 14-én Bodakajtoron, Kálozon, Kislángon, Rácalmásán, 23-án Baracson és Velence-Újtelepen, Sárszentmihályon csak június 4-én tudják elkezdni a tanítást.³⁶ A rendelet leleményességre hívta fel a tanítókat, azonban már jóval a rendelet előtt mindent megtesznek a tanítás megkezdéséért. Kápolnásnyéken az egyházközség termében, Tordason a volt leventeotthonban, Nádasdy-pusztán magánháznál, Magyaralmáson a plébánián, a pákozdi református iskolában a tanítói lakás egyik szobájában kezdik meg a tanítást.³⁷ A seregélyesi iskola tanulói a jó idő beálltával a szabadban tanulnak. Az iskola azt jelenti: „A tanítás az iskola nagyfokú hiányossága miatt a szabadban folyik és gyakorlati jellegű.”³⁸

Iváncsán és Soponyán hasonlóan járnak el.³⁹ A pákozdi római katolikus iskola tanulói a gazdatiszti lakás kertjében tanulnak padok és felszerelés nélkül.⁴⁰ Sok iskolában a tanítók távolléte miatt nem indulhatott be a tanítás. Így: Szár-Újtelepen, Baracska-Nagyhalom pusztán, Kőhányáspusztán, Világospusztán, Nagyhatoson, Etyek-Háromrózsa pusztán. Újbarokon 105 tanuló vár a tanítóra.⁴¹

³⁶ FML. Fejér megye tanfelügyelőjének iratai 1945–145. sz.

³⁷ Uo. 1945–27. sz.

³⁸ Uo. 1945–115. sz.

³⁹ Uo. 1945–121. sz.

⁴⁰ Uo. 1945–65. sz.

⁴¹ Főispáni iratok 1945–996. sz.

Pázmádon négy tanító hiányzik, egy tanít csak. Barcson 11 tanítóból három még nem tért vissza a katonai szolgálatból. Vértesacsán nyolcból kettő maradt. Etyeken 11-ből 6 hiányzik. Ráckeresztúron három katona tanerőből egy elesett, ketté még nem tért vissza. A hiányzó tanítók helyére a miniszteri rendelet szerint menekült, vagy frissen végzett nevelőket alkalmaznak. Alkalmazzák a távollevő tanítók okleveles feleségét is, tanítóképzőt végzett lányát, sőt tanítójelölteket is.

Pusztaszabolcon négy nevelőből kettő tanítójelölt. Tordason az alsó tagozatot egy tanítójelölt vezeti. Előszállás-Daruhegyen a két tanerőből az egyik negyedéves tanítójelölt. Tordason a felsőtagozatot a református lelkész vezeti. Kajászószentpéteren a református lelkészt kéri meg a falu. Zámolyon egy állami tanítónővel együtt, Vértesacsán egyedül a református lelkész tanít.⁴² Vérteskozmán a katolikus plébános tanít, a tanítónő elmenekült, „visszatérése a faluba nem kívánatos.”⁴³

A tárgyi és személyi feltételek biztosítása mellett sem tudják mindenütt a tanköteles tanulókat foglalkoztatni.

„Községeink egynegyed része az indulás kezdetén csak az alsótagozatot tudja összehozni. Iskoláink egynegyed része hat osztállyal indul, de több mint a fele elindítja a nyolc osztályt is, csak éppen beiskolázni nem tudja. Ennek különböző okai vannak városon és falun.”⁴⁴

Megyénk tanfelügyelője így ír Székesfehérvár város problémájáról: „A szülők az ajtók-ablakok nélküli tantermek és kósza hírek miatt vonakodtak gyermekeiket az iskolába beadni. A tanulólétszám csak lassan emelkedett. Az előző tanévben beírt 3870 létszámmal szemben a folyó tanévben csupán 1600 járt iskolába. A felsőtagozat tanulói közül csak kevés járt rendszeresen. A nagy többség tönkrement szülei segítségére volt, otthon dolgozott.”⁴⁵ Azonban a létszám nagyfokú csökkenését az is okozta, hogy az ősszel a városba menekült szülők beírt gyermekei már nem tartózkodtak a városban, szüleikkel továbbmentek.

A miniszteri utasítás külön szól a falusi pedagógusokhoz. „Minden igazgató, tanár, tanító kövessen el tőle minden telhetőt annak érdekében, hogy lehetőleg minden tanuló folytassa tanulmányait. Különös gondot kell fordítani az iskolai gócpontoktól távolabb élő falusi tanulói fűsásra, mert méltánytalan volna, ha ezek a tanulók háttérbe szorulnának helyzeti előnyök között élő tanuló társaik mögött.”⁴⁶ Egy későbbi rendelet ezért a vándoriskolák felállításáról, megszervezéséről intézkedik. A rendelet a való életből indult ki. A Főigazgató érzi, hogy tenni kell valamit. Ezért újtukra indítja a tanfelügyelőket, vizsgálják meg a tankerület tanyai iskolázási helyzetét.

A kiszállás eredményéről így jelent Fejér vármegyei és Székesfehérvár város tanfelügyelője: „Iváncai kiszállásom alkalmával megállapítottam, hogy az Ivánca községhez tartozó Harmatospusztán két év óta 29 tanköteles nélkülözi a népiskolai oktatást. A pusztai lakossága biztosítaná az odaküldött tanítónak a lakást (2 szoba, fürdőszoba, konyha), étkezést, s az iskola céljára tágas, világos tantermet.” A tanulólétszám ugyan nem teszi indokolttá állandó népiskola felállítását, de a háború utáni viszonyok között ruha, cipő, s

⁴² FML. Fejér megye tanfelügyelőjének iratai 1945–23. sz.

⁴³ Uo. 1945–110. sz.

⁴⁴ Uo. 1945–146. sz.

⁴⁵ Uo. 1945–110. sz.

⁴⁶ Uo. 1945–153. sz. 47. Uo. 1945–204. sz.

igaerő hiánya miatt nagyon is indokolt volt a pusztai vándoriskola felállítására.⁴⁷ Minden indok ellenére a rendelet idején nem lett vándoriskola Harmatospusztán. Talán a tanítóhiány lehetett az akadály! Később Pusztaszabolcshoz kapcsolják Harmatospusztát, mert az államosítások idején már odajárnak a tanulók iskolába.

A vándoriskola szervezésben megyei szinten mégis eredményes munkát végeztek a tanfelügyelők. 22 vándoriskola megszervezéséről tudunk. Ezeket elsősorban olyan településeken hozták létre, amelyek távol estek a községtől, falvaktól. Az utasítás úgy rendelkezik, hogy lehetőleg férfi tanerő kiküldéséről gondoskodjon a Tankerületi Főigazgató. Dr. Zalai Ernő tanügyi titkár 1945. szept. 10-én vette át a tanfelügyelői hivatal vezetését. Azelőtt Érsekújváron működött. „Amikor a hivatal vezetését átvette, a hivatal bizonyos mértékig szétesett volt, mert hiszen csak két berendelt tanító és az irodaigazgató működött itt. Párhuzamosan kellett elvégeznie a hivatal belső újjászervezését és ugyanakkor a megyei tanítószolgálat ügyeinek rendezését és az iskolák működésének biztosítását. Közel 100 iskolában volt tanítóhiány, a tanítók függő illetményeit sikerrel oldotta meg. Az iskolában „zavartalanul” folyik a tanítás. 97 külterületi iskola van, a belterületiek közül 86 egy és kéttanerős. 7 telepes község van, 10–12 sváb községben kicserélődött a lakosság. Általános iskola kb. 30 működik a megyében” – írja Dr. Serényi Antal tanügyi főtanácsos a tanfelügyelői hivatalban tett látogatása után készült jegyzőkönyvben.⁴⁸

Az iskolák jelentős része a felsőtagozat tanítását meg sem tudta szervezni az indulás idején. Szabolcspusztai tanteremhiány miatt jelenti: „A felsőtagozat tanítását nem kezdhettük el, az alsótagozat tanítását is csak tanteremváltással végezhetjük.”⁴⁹ A pákozdi református iskola a sürgős tavaszi munkákkal érvel: „Az iskolának csak az alsó tagozatát tudtuk berendelni.”⁵⁰ Velence is hasonló gondokról tájékoztat: „A sürgős mezei munkák miatt a felsőtagozatot beiskoláznai nem lehet.”

Az iskolák másik része megszervezi a felsőtagozat beiskolázását, de hamarosan meg is szünteti a felsőtagozat tanítását. Ercsiben az alacsony tanulólétszámmal indokolják ezt. „A felsőtagozat 92 létszámból az első héten 18 jelent meg, ma már csak egy-kettő.” Pedagógiai szempontból is helyesebbnek tartják, ha az alsótagozat alaposabb képzést kap. Ercsi község római katolikus fiú iskolája már világosan kimondja: „A felsőtagozat április óta nem jár, mert községünk helyzete olyan, hogy a szülők már nem nélkülözhetik nagyobb gyermekeiket.”⁵¹ Vértesacsáról azt jelentik, hogy „A 7–8. osztályokból eddig senki sem jelent még meg tanításra.”⁵² Iszkaszentgyörgyön „a 7–8. osztályokban a mezei munkák miatt szünetel a tanítás.”⁵³ Vértesbogláron sem jár iskolába a felső tagozat. „Most a férfiköz meg jobban hiányzik a mezei munkákból, mint valaha, a munkáskezet a gyermekeink pótolják.”⁵⁴ Kislángon „a beiratkozott felsőtagozat 80%-a nem jár iskolá-

⁴⁷ Uo. 1945–204. sz.

⁴⁸ FML. SZTF. iratai 10. doboz

⁴⁹ FML. Fejér megye tanfelügyelőjének iratai 1945–23. sz.

⁵⁰ Uo. 1945–151. sz.

⁵¹ Uo. 1945–200. sz.

⁵² Uo. 1945–226. sz.

⁵³ Uo. 1945–106. sz.

⁵⁴ Uo. 1945–176. sz.

ba.”⁵⁵ Ercsiben a római katolikus leányiskolában „a felsőtagozatnak 35%-a jár iskolába.”⁵⁶ A jelentésben ugyan nem indokolják a mulasztást, de tudjuk, hogy a falusi háztartásokban a mezőn dolgozó anyák helyett nagyobbacska lányok végzik otthon a házimunkát és vigyáznak a kisebb testvérekre.⁵⁷ A nagyarányú mulasztás nemcsak a felsőtagozatban jelentkezik, helyenként az alsóban is nehéz a helyzet. Ercsiben a római katolikus leányiskolában az alsótagozatnak csak 60%-a jár rendszeresen iskolába, míg a községi iskolában csak az 50%-a⁵⁸. Magyaralmáson a tanulók fele nem jár iskolába. A tanító így jelent: „A szülőkhöz intézett többirányú felhívás sem járt kellő eredménnyel. Arra hivatkoztak, hogy igásállat híján kénytelenek földjeiket kézi erővel megmunkálni, és ebben nagyobb gyermekeik segítségére nélkülözhetetlen szükségük van.”⁵⁹ Martonvásáron a 466 beírt tanulóból 251 jár iskolába.⁶⁰ Seregélyesen az őszi létszám 234 volt, s ebből 84 jár rendszeresen iskolába májusban.⁶¹ Velencén 154 tanuló iratkozott be ősszel, s tavasszal 68 maradt.⁶²

Kápolnásnyéken osztályonként 5–6 tanuló jár.⁶³ Vértesacsán még szomorúbb a helyzet. 363 tanuló írtak be az ősszel „Az 1–2. osztályból átlag 20, a 3–4. osztályból 25, az 5–6. osztályokból 110 tanuló hiányzik naponta. A falu férfi lakossága nagyrészt távol van, és a gyermekeket szülei házi és mezői munkákra alkalmazzák.”⁶⁴ Pusztazámor és Szár község a nagymértékű mulasztásokat úgy akarja megakadályozni, hogy a tanév megrövidítését tervezi. Terveiket valóra is váltják. Pusztazámoron a felsőtagozat már április 15-én befejezte a tanévet, s ezt nem is nagyon magyarázgatja az igazgató tanító, csak megjegyzi,⁶⁵ hogy községünkben január 9 óta „kisebb-nagyobb megszakításokkal folyik a tanítás.”⁶⁶ Természetesen többet el tudtak végezni a tantervi anyagból, mint azok, akik csak áprilisban kezdték meg a tanítást. Szár községben is április 9 óta folyik a munka, az első iskolák között van, amelyek rendszeresen, folyamatosan kezdenek dolgozni már április elején.⁶⁷ Az iskola jelentésében ezt nem is említi, csak röviden jelenti: „Az 5–6. osztályos tanulókat május első hetében levizsgáztattuk.”⁶⁸ Az etyeki római katolikus iskola viszont éppen azzal érvel, hogy hosszabb szorgalmi idővel dolgozott, mint a környékbeli iskolák. „Az etyeki római katolikus népiskola december 8-ig működött az 1944. évben, s az 1945. év január végével újból megkezdődött a tanítás, indokoltnak látta a két felső osztály működésének befejezését.”⁶⁹ Hogy az agyonbombá-

⁵⁵ Uo. 1945–172. sz.

⁵⁶ Uo. 1945–153. sz.

⁵⁷ Fejér megyei történeti évkönyv 4. *Móra Magda*: A népoktatás Fejér megyében 1945 tavaszán.

⁵⁸ FML. Fejér megye tanfelügyelőjének iratai. 1945–239. sz.

⁵⁹ Fejér megyei történeti évkönyv 4. *Móra Magda*: A népoktatás Fejér megyében 1945 tavaszán.

⁶⁰ FML. Fejér megye tanfelügyelőjének iratai. 1945–287. sz.

⁶¹ Uo. 1945–221. sz.

⁶² Fejér megyei történeti évkönyv 4. *Móra Magda*: A népoktatás Fejér megyében 1945 tavaszán.

⁶³ FML. Fejér megye tanfelügyelőjének iratai. 1945–23. sz.

⁶⁴ Fejér megyei történeti évkönyv 4. *Móra Magda*: A népoktatás Fejér megyében 1945 tavaszán.

⁶⁵ FML. Fejér megye tanfelügyelőjének iratai 1945–23. sz.

⁶⁶ Fejér megyei történeti évkönyv 4. *Móra Magda*: A népoktatás Fejér megyében 1945 tavaszán.

⁶⁷ Fejér megyei Szemle 1965/2. *Kiszely Dóra–Szilágyi Lajos*: Fejér megye iskoláinak fejlődése 1945-től napjainkig.

⁶⁸ Szabad Nép vezércikke 1946. július 13.

⁶⁹ FML. SZTF. iratai 3. doboz

zott, súlyosan megrongálódott iskolaépületek egy-egy termében megkezdődhetett a munka, az csak a tantestületek, szülők, tanulók áldozatos összefogásának az eredménye volt. Gyors, készséges, időt és erőt nem kímélő helyreállító munkáról beszélnek az iskolák, tanfelügyelőhöz küldött jelentései. A takarítást szinte mindenütt a nevelőtestület végezte a tanulókkal együtt. Ezt egyébként a miniszteri utasítás is szorgalmazta.⁷⁰ „A tanítás és tanulás feltételeinek megteremtésében, az internátus és iskolaépületek rendbehozatalában mindenütt, ahol erre szükség és mód van, derekasan részt kell biztosítani az ifjúságnak is. Így nevelődhetnek rá igazán a közösség szolgálatára, a testi munka megbecsülésére. A folyó évben ez legyen a magaviselet elbírálásának egyik legfőbb szempontja, hogy mekkora kedvvel, buzgalommal sietnek a tanulók iskolájuk segítésére.⁷¹ Egy-egy iskola az év végi jelentésében ki is emeli, hogy tanulói magatartási jegyének elbírálásánál mérlegre került a közös munkához való viszonyuk. A közös nagy célért közösen végzett fizikai munka bizonyára elősegítette a miniszteri utasításban előírt és hangsúlyozott új nevelési eljárás gyakorlati megvalósítását. Ezek a háborús évek alatt növegyerek óhatatlanul többet láttak és kényszerültek megérteni a felnőttek világát, mint az előttük járó generáció. Hamarabb váltak serdülőkké.⁷²

A diák és a tanító viszonyát, különösen a serdülés korától kezdve a megbeszélés, ne pedig a rideg utasítás jellemezze.⁷³ – szól az egyik miniszteri levél.

„A székesfehérvári Koppány úti iskola 1. osztályt tanító nevelőjének lelkes és fáradhatatlan munkájáról szólva külön, kiemeli a. igazgató: Állandó családlátogatásai során a szülői háznál is támogatására volt a háború borzalmi és nélkülözései által fizikailag és idegileg nagyon megviselt kis tanítványainak. Az 5–6. osztály tanítójáról szintén elismeréssel említi. Az iskolai és szülői ház közti kapcsolatot családlátogatásaival állandóan ébren tartotta. A 7–8. osztály vezetőjéről szólva dicsérőleg mondja: A tanulókat öntevékenységre szoktatta. Tanítványai példásan vették ki részüket az iskolai munkaszolgálatból.⁷⁴ Szárszentgotán Bajkán Lajos igazgató elbeszélte, hogy 1945. április hó 19-én az udvaron kezdte meg a tanítást és a tanulók téglákon, s az udvaron maradt három ágyúcsövön ültek, s hallgatták az oktatást. Tácon az iskola igazgatója, Orosz Zoltán, a tanulók segítségével az udvaron és a kertben betemette a lövészárkokat, az elhagyott aknákat, gránátokat pedig saját kezével szedte össze, hogy valakiben kárt ne tegyenek. A községben sorra járva lisztet szedett össze, ezen ablaküveget vásárolt és saját kezűleg üvegezte be az iskola ablakait. Rácalmáson a tanulók maguk hoztak zsámolyt, asztalkát, hogy tanulhassanak.

Mezőszilason a tantestület a helybeli Földműves-szövetkezettől új deszkát kapott, s ezekből saját maguk készítették el a padokat. Bicskén a hadműveletek befejezése után a lakosság pénzbeli, természetbeni hozzájárulással segítette a tanítás megindulását. Jellemző, hogy a szülők kukoricát és kukoricadarát hoztak az alkalmazott szakiparosnak, hogy a munkáját némileg honorálják. Egyik asztalos három hónapig dolgozott 48 kg kukoricáért. Az iskola épülete kórház is volt, s akkor még szerte-széjjel hevertek az amputálások, operációk során kikerült testrészek, kötszerek. Vér csúfította el a falakat, a helyisége-

⁷⁰ Uo. 11. doboz

⁷¹ Uo. 7. doboz

⁷² Uo. 4. doboz

⁷³ Uo. 10. doboz

⁷⁴ Uo. 11. doboz

ket.⁷⁵ Ráckeresztúron a lövészárokból összeszedett faanyagból a helybeli asztalosokkal együtt a nevelőtestület szükségpadokat készített. A velencei iskola egyik tantermét a székesfehérvári Felmayer gyár dolgozói társadalmi munkában építették újjá.

A tabajdi római katolikus iskolát a Haas és Somogyi Vasszerkezet gyár falujárai építették újjá. Egy emléklap tanúskodik erről, melyet Papp Ferenc üzembizottsági elnök és Fül János párttitkár írt alá. A református iskola bútorzata pusztult el. Ez az épület kórház volt. A tanító lakása ambulancia – meséli el Szabó György igazgató.

A tanyai iskolák szinte mindenütt elpusztultak. A tanítók jószívű parasztok földes kis szobájában laktak, s tanítottak bútor és iskolai felszerelés nélkül. Legtöbb tanító lakása nem felelt meg a legegyszerűbb követelményeknek, táplálkozásuk nem elégíti ki a legszerűbb igényeket sem. Legszűkebb határok között mozgó kultúrszükségletüket sem tudják kielégíteni. Újság, folyóirat, de még egy tankönyv is elérhetetlen álmom⁷⁶. A szörnyű pusztítást okozó világháború utáni évben – az 1944/45. tanévben – 236 iskola kezdte meg, illetve folytatta a megkezdett tanévet.⁷⁷ Az akkor készült felmérésekből tudjuk, hogy hiányzik 4938 pad, 833 szék, 330 tábla, 533 szekrény.

Az iskolák helyreállítása államköltségen, részben társadalmi összefogással történt:

– államköltségből:	663 107,50 Ft
– társadalmi összefogásból	870.098,86 Ft
<hr/>	
Összesen:	1 533 206,36 Ft ⁷⁸

⁷⁵Uo. 7. doboz

⁷⁶Uo. 7. doboz

⁷⁷Uo. 7. doboz

⁷⁸Uo. 37. doboz